

δεχόμαστε τα μεγάλα, η νέα τάση να βλέπουμε το γενικό μέσα από προσωπικές περιπτώσεις, η τηλεκακομαθημένη και εύθραυστη προσοχή μας σε διαρκή αναζήτηση του εύκολου και του ευτελούς... Κάποια ερωτήματα όμως παραμένουν: Αλλαξαν τα δικά μας γούστα και οι εφημερίδες αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν; Ή μήπως εκείνες άνοιξαν το δρόμο κι εμείς ακολουθήσαμε; Και φυσικά το ερώτημα που βρίσκεται στα χείλη όλων: Τα μέσα ενημέρωσης μας απεικονίζουν όπως είμαστε πραγματικά, ή αντίθετα μας παραμορφώνουν; Χλιοειπωμένες και οι απαντήσεις των δύο αντιδίκων: από τη μια, οι άκρως πειστικές κατηγορίες για επιλεκτική όραση και εκχυδαϊσμό εν ονόματι του κέρδους. Κι από την άλλη, η οργισμένη αντίδραση των δημοσιογράφων που βλέπουν τον κλάδο τους να ταλαντεύεται ανάμεσα στην αποθώωση και την αναξιοπιστία: «Μην τα βάζετε με τις εφημερίδες και την τηλεόραση, εσάς καθρεφτίζουν!». Δύσκολο να επιμερισθούν οι ευθύνες. Διότι, όσο παράξενο και να φαίνεται, και οι δύο απαντήσεις ευσταθούν, η κάθε μια με τον τρόπο της. Τα μέσα ενημέρωσης δεν προσφέρουν θέα από το πουθενά: πάντα επιλέγουν όχι μόνο με τι θα ασχοληθούν αλλά και πώς, δηλαδή επιλέγουν και θέμα και οπτική γωνία. Αρα έχουν δίκιο όσοι διαμαρτύρονται. Αλλά την ίδια στιγμή, δεν θα ήταν υπερβολικό να χαρακτηρίσουμε την εικόνα που μας δίνουν αυθαίρετη ή φανταστική; Μέσα από τις σελίδες και τις οθόνες προβάλλουν άνθρωποι πραγματικοί. Κατά κανόνα, οι αντιδράσεις τους μπορεί μεν να κόβονται και να ράβονται στα μέτρα του μέσου, αλλά μεταφέρονται αρκετά πιστά, τα λόγια τους σπάνια διαστρεβλώνονται. Πώς γίνεται ένα δίλημμα να επιδέχεται δύο εξ ίσου ορθές απαντήσεις; Τελικά, ποιος έχει δίκιο; Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι οι όροι της συζήτησης παραπέμπουν ευθέως στην απεικόνιση και τον καθρέφτη. Από τότε που ο άνθρωπος έπαψε να γυρεύει τη φυσική θέση του σ' έναν κόσμο πάγιο και αρμονικά ισορροπημένο από το Θεό, η πραγματικότητα βρίσκεται αντίκρου μας. Κι εμείς, οι οποίοι γίναμε θεατές πολύ πριν εμφανιστεί η τηλεόραση, προσπαθούμε να δαμάσουμε την πραγματικότητα χρησιμοποιώντας την ορθή γνώση, δηλαδή την ολόενα ακριβέστερη απεικόνισή της στον καθρέφτη της συνειδήσής μας. Έτσι ο καθρέφτης έγινε μια από τις βασικές έννοιες της σύγχρονης σκέψης. Και γι' αυτό το ερώτημα: «Μας αντικατοπτρίζουν σωστά τα μέ-

σα ενημέρωσης;» φαίνεται σήμερα αυτονόητο και απλό. Αλλά δεν είναι. Διότι πίσω από τις εύχρηστες και οικείες έννοιες της απεικόνισης, του αντικατοπτρισμού και του καθρέφτη, κρύβεται μια εξουσιοδοτούσα μεταφορά με μύριες διακλαδώσεις που την απειλητική ρευστότητά της ίσως αισθανόμαστε κάπου βαθιά. Κι όπως δαμάζουμε τον κόσμο, έτσι δαμάσαμε και τη μεταφορά μετατρέποντάς την σε κυριολεξία. Δηλαδή απλουστεύοντας. Για να το πούμε με άλλα λόγια, όσοι θέτουν το εν λόγω ερώτημα, πιστεύουν ότι ο καθρέφτης των μέσων ενημέρωσης λειτουργεί σαν αυτόν που κρέμεται στον τοίχο του σπιτιού μας. Και το μόνο που κάνει είναι να σχηματίζει το είδωλό μας: το αληθινό αν είναι καλός, το ψεύτικο αν είναι παραμορφωτικός. Οι εικονιζόμενοι όμως παραμένουν πάντα οι ίδιοι. Όταν απομακρυνθούν από το παραπλανητικό κάτοπτρο, η παραποιημένη εικόνα τους εξαφανίζεται, κι όταν σταθούν μπροστά σ' ένα κανονικό, αποκαθίσταται. Δηλαδή εμείς, όπως είμαστε «πραγματικά», αποτελούμε το σταθερό σημείο αναφοράς που μας επιτρέπει να κρίνουμε τον καθρέφτη των μέσων ενημέρωσης. Μια τέτοια «κυριολεκτική» αξιολόγησή του –άραγε μας δείχνει όπως είμαστε;– προϋποθέτει τη δυνατότητα σύγκρισης ανάμεσα σ' εμάς και το είδωλό μας, και η σύγκριση προϋποθέτει την απόλυτη μεταξύ τους διάκριση. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το εν λόγω απλό ερώτημα έχει ήδη απαντήσει σε κάποια λανθάνοντα ερωτήματα, κάθε άλλο παρά απλά. Κι αυτές ακριβώς τις απαντήσεις πρέπει να αμφισβητήσουμε, αν θέλουμε να καταλάβουμε επί τέλους πώς λειτουργούν τα μέσα ενημέρωσης και κυρίως η τηλεόραση. Γιατί ο καθρέφτης τον οποίο αγοράζουμε στο περίπτερο ή παρακολουθούμε καθισμένοι αναπαυτικά στον καναπέ μας, δεν είναι ούτε ακριβής ούτε παραμορφωτικός –είναι ένας καθρέφτης μαγικός. Όταν στεκόμαστε μπροστά του, δεν έχουμε άλλη υπόσταση εκτός απ' ό,τι βλέπουμε να σχηματίζεται στην επιφάνειά του. Δεν μας παραμορφώνει. Όχι επειδή λέει την αλήθεια, αλλά επειδή εμείς οι ίδιοι θα σπεύσουμε να πάρουμε το σχήμα του ειδώλου μας. Ήτοι, ο μαγικός καθρέφτης των μέσων ενημέρωσης αντικατοπτρίζει αυτό που είμαστε, με την έννοια ότι γινόμαστε αυτό που αντικατοπτρίζει. Μοιάζει μ' ένα μυθιστόρημα, φανταστικό όσο και τα άλλα μυθιστορήματα, στο οποίο όμως τα πρόσωπα είναι οι «πραγματικοί» αναγνώστες του. Να γιατί μπορεί να γίνει τόσο επικίνδυνος.

«Το ΣΚΑΙ είναι εσείς...», επέμενε κάποτε το διαφημιστικό σλόγκαν του γνωστού ραδιοφωνικού σταθμού. Κι επειδή συχνά τα πιο σημαντικά ελλοχεύουν στον απόηχο των λεχθέντων, η φράση που το συμπληρώνει σιωπηλά, μας προειδοποιεί: «Κι αν ο ΣΚΑΙ δεν είναι ακόμα μερικοί από εσάς, πού θα πάει, θα γίνεται!»

ΑΠΟ ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ: ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΑ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Γιάννης Μ. Κωνσταντίνου

1. ΥΠΟ τον τίτλο «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας» στο Β' Τμήμα του Α' Μέρους, δηλαδή των βασικών του διατάξεων, το Σύνταγμα ρυθμίζει με το άρθρο 3 παρ.1 και 2 δύο διακριτές σχέσεις: Καταρχήν, πιστοποιεί την επαφή του Ελληνικού Κράτους με εκείνους τους πολίτες, που, χωρίς απαραίτητα να εντάσσονται σε κάποιο οργανωτικό σχήμα, ασπάζονται ο καθένας με τον δικό του τρόπο την ορθόδοξη χριστιανική πίστη (συναποτελούν δηλαδή μία οντότητα, αυτήν της «Εκκλησίας», η ύπαρξη της οποίας είναι ανεξάρτητη από οποιοδήποτε θεσμικού τύπου ρυθμίσεις). Στους πολίτες αυτούς και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις (και όχι σε οργανωτικά σχήματα) αναφέρεται το α' εδάφιο του άρθρου 3 παρ.1, που λιτά αποτυπώνει ότι «*Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού*». Στη συνέχεια, με τα επόμενα εδάφια της ίδιας παραγράφου¹, το Σύνταγμα προβλέπει τη συγκρότηση ενός ιδιαίτερου νομικού προσώπου (δηλαδή της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας) για την αντιμετώπιση της –υφιστάμενης από τη σύσταση σχεδόν του Ελληνικού Κράτους– πραγματικής κατάστασης που προέκυπτε από την τριγωνική σχέση μεταξύ τριών παραγόντων: του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, τους ορθόδοξους Αρχιερείς που αποσπασμένοι απ' το Πατριαρχείο δρουν εντός της αρχικής –αλλά και της μετέπειτα– ελληνικής επικράτειας, και αυτού του ίδιου του Ελληνικού Κράτους. Η τριγωνική αυτή σχέση οφείλεται ιστορικά στην αυτόβουλη επιδίωξη του αυτοκέφαλου της «Ελληνικής Εκκλησίας» (όπως την είχε αποκαλέσει το ΒΔ της 23.7/1.8.1833) και την αναγνώρισή του από τον Πατριαρχικό Τόμο της 29.6.1850. Με αυτά τα δεδομένα, δηλαδή της ρητής συ-

νταγματικής πρόβλεψης ενός νομικού προσώπου που αποκαλείται «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας» και χαρακτηρίζεται «αυτοκέφαλη» (με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη έννοια που δόθηκε στον όρο από το ίδιο το Πατριαρχείο), ελλείπουν τα συνταγματικά περιθώρια τόσο της ίδρυσης από το Ελληνικό Κράτος Πατριαρχείου στην Ελλάδα, όσο και της αυτόβουλης ανακήρυξης της «Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας» σε Πατριαρχείο. Καθένας, βέβαια, μπορεί ασκώντας τα δικαιώματα του άρθρου 13 (θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία της λατρείας), να ιδρύσει ελληνικό πατριαρχείο, το οποίο όμως δεν είναι δυνατόν να υποκαταστήσει χωρίς συνταγματική αναθεώρηση το νομικό πρόσωπο που προβλέπεται στο συνταγματικό κείμενο. Ακόμη κι αν το όποιο ελλαδικό πατριαρχείο τύχει της αποδοχής των ορθόδοξων πολιτών, το Ελληνικό Κράτος οφείλει να διατηρεί συγκροτημένη κατά τους συνταγματικούς ορισμούς την «αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας».

2. Το κανονιστικό περιεχόμενο τώρα της διάταξης του άρθρου 3 παρ.1 εδ. α' του Σ με την αναφορά στην «επικρατούσα θρησκεία» δεν έχει ως αντικείμενο τη ρύθμιση σχέσεων ανάμεσα στο Ελληνικό Κράτος και σε οποιοδήποτε (νομικό, φυσικό, απλής ή άτυπης συσσωμάτωσης, ένωση περιουσίας κ.λπ.) πρόσωπο εκφράζει θρησκευτικές πεποιθήσεις εκπροσωπώντας μεμονωμένους πιστούς, που κινούνται στο πλαίσιο της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Αντίθετα, με διακριτικό τρόπο (και συμπληρωματικά προς τους ορισμούς του άρθρου 13 παρ.2 εδ. α²) εξαγγέλλει τη δέσμευση του Ελληνικού Κράτους να λαμβάνει υπ' όψιν του κατά την κανονιστική και διοικητική του δραστηριότητα ένα συγκεκριμένο, ευρύτατα διαδεδομένο και πολιτισμικά ριζωμένο στην επικράτεια, θρησκευτικό πιστεύω, έτσι ώστε να διευκολύνεται η αντίστοιχη εκδήλωση λατρείας (π.χ. με το σεβασμό της ιδιαιτερότητας ημερών και ημερομηνιών σημαντικών για τους συγκεκριμένους πιστούς), να παράγεται ο συνειρμός της παραληγίας του ελληνικού κράτους και της ορθόδοξης θρησκευτικής παράδοσης στην ιστορική τους διαδρομή (π.χ. με τον θρησκευτικό πανηγυρισμό εθνικών επετείων ή την κρατική αιγίδα θρησκευτικών εορτασμών) ή να είναι ανεκτός ένας ιδιότυπος θρησκευτικός τύπος σε ιδιωτι-

κές συμβάσεις και δικαιοπραξίες (π.χ. στο γάμο ή την ονοματοδοσία). Το κανονιστικό αυτό περιεχόμενο του άρθρου 3 παρ.1 εδ. α' του Σ δεν επιτρέπει περιορισμούς οποιουδήποτε δικαιώματος Έλληνα πολίτη που δεν είναι ή δεν δηλώνει χριστιανός ορθόδοξος. Πολύ περισσότερο, δεν επιτρέπει ούτε την άνιση μεταχείριση θρησκευτικών δογμάτων ούτε τη θέση οποιασδήποτε δραστηριότητας οποιουδήποτε πολίτη υπό την αίρεση της άδειας οποιασδήποτε θρησκευτικής αρχής ή οντότητας. Άλλωστε, η αναφορά σε μια έστω πλειοψηφούσα ομάδα δεν θα μπορούσε σε καμιά περίπτωση να λειτουργήσει ως περιορισμός των ελευθεριών της θρησκευτικής συνειδήσης και της λατρείας που κατοχυρώνονται στο άρθρο 13 για όλους ανεξαιρέτα και ιδίως για τους μειοψηφούντες.

3. Από το διαφορετικό πεδίο ρύθμισης μεταξύ του εδ. α' και των λοιπών εδαφίων της παρ.1 του άρθρου 3 (σχέσεις Ελληνικού Κράτους και ορθόδοξων χριστιανών από τη μια – σχέσεις Ελληνικού Κράτους, ιεραρχών εντός επικράτειας και Πατριαρχείου από την άλλη) προκύπτει ότι δεν μπορεί να συναχθεί η διεκδίκηση κανενός προνομίου υπέρ του νομικού προσώπου τη Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας, μόνο και μόνο επειδή η τελευταία κινείται πνευματικά στο χώρο της επικρατούσας ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Αν αρκούσε αυτό, ίδια προνόμια θα έπρεπε να απονέμονται και σε κάθε νομικό πρόσωπο ή απλή θρησκευτική οντότητα που θα διατύπωνε την ίδια πνευματική ένταξη. Άλλωστε, ο συντακτικός νομοθέτης, ενώ όρισε ποια είναι η επικρατούσα θρησκεία, σοφά και με συναίσθηση των όσων παραδίδονται γύρω από εκκλησιαστικές διαμάχες, απείχε από τη διαπίστωση ότι επικρατούν αριθμητικά όσοι λατρευτικά ακολουθούν τους αρχιερείς που εντάσσονται ή πρόκειται να ενταχθούν στο νομικό πρόσωπο που προβλέπεται στα εδάφια β' και επόμενα του άρθρου 3 παρ.1.

4. Από καμιά διατύπωση των παραπάνω συνταγματικών διατάξεων (εδάφια β' και επόμενα άρθρου 3 παρ.1) δεν συνάγεται υποχρέωση συγκρότησης του νομικού προσώπου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Η νομική αυτή μορφή επιλέχθηκε από τον κοινό νομοθέτη και αποτυπώθηκε στον ισχύοντα Καταστατικό Χάρτη της Εκκλη-

σίας της Ελλάδος (άρθρο 1 παρ.4 του ν. 590/77). Η επιλογή αυτή, κατατάσσοντας την Εκκλησία της Ελλάδος, όπως και κάθε άλλο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, στους αποδέκτες των συνταγματικών ελευθεριών και δικαιωμάτων κάθε πολίτη, την υποχρεώνει ως εξ ορισμού κρατικό όργανο να διασφαλίζει και να εγγυάται την ανεμπόδιστη άσκηση των δικαιωμάτων κάθε πολίτη, είτε είναι χριστιανός ορθόδοξος είτε όχι. Έτσι, όμως, μάλλον περιορίζεται η ελεύθερη και αυτόνομη κοινωνική και πνευματική δράση της, όπως έντονα φάνηκε, για παράδειγμα, από την έντονη αμφισβήτηση της απόφασής της να χορηγήσει επίδομα αποκλειστικά και μόνο σε ορθόδοξες πολύτεκνες οικογένειες.

5. Η διάταξη περί της επικρατούσας θρησκείας του εδ. α' του άρθρου 3 παρ.1 μπορεί και πρέπει να απαλειφθεί σε επόμενη της προσεχούς συνταγματική αναθεώρηση. Όσο όμως ισχύει, πρέπει να αναζητείται και να αναδεικνύεται –στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας εντάσσεται το σημείωμα αυτό– το πραγματικό της κανονιστικό περιεχόμενο. Η «μηδενική» ερμηνεία, που περιορίζεται στον χαρακτηρισμό της διάταξης ως διαπιστωτικής και μόνο, άθελά της προσθέτει ένα εξωνομικό και ισχυρά συμβολικό εμπόδιο στην αναθεώρηση της διάταξης: αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο πως, πριν την αναθεώρησή της, πρέπει να διαπιστωθεί το μη επικρατούν της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας. Μόνο που αυτό αναπόφευκτα νομιμοποιεί μηχανισμούς καταγραφής των συνειδήσεων μηχανισμούς που υπό το σχήμα της διαπίστωσης της πλειοψηφίας, η Εκκλησία της Ελλάδος αντισυνταγματικά ενεργοποιεί καταπατώντας το απαραβίαστο δικαίωμα της μη δημοσιοποίησης των όποιων (ορθόδοξων, ανορθόδοξων ή και ανύπαρκτων) θρησκευτικών πεποιθήσεων.

6. Ο συνταγματικός νομοθέτης του 1975 προτάσσει την επίκληση της «*Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαίρετου Τριάδος*» (όπως δείχνει το μη μεταγλωττισμένο προοίμιο του Συντάγματος). Η υπεράσπιση του Συντάγματος κατά το ακροτελεύτιο άρθρο 120 παρ.4 επαφίεται στον πατριωτισμό κάθε Έλληνα και Ελληνίδας. Ο πολίτης, λοιπόν, που αυτοπροσδιορίζεται χριστιανός οφείλει να το σέβεται, διότι μόνο έτσι δικαιούται να συγκαταλέγει τον εαυτό του στους πατριώτες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού: τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτήν και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928».

2. «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων».

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ: ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΜΕΛΛΟΝ

Μιχάλης Σπουρδαλάκης

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ για το μέλλον των πολιτικών κομμάτων είναι τόσο παλιά όσο και τα ίδια. Ήδη, με την εμφάνισή τους, τον 19ο αιώνα, τα κόμματα αποτέλεσαν αντικείμενο προβληματισμού και επιφυλάξεων για το εάν θα μπορούσαν να αποδειχθούν συμβατά με το πολίτευμα. Και τούτο γιατί δεν ήταν σαφές πώς μπορούσε να εξασφαλιστεί η αναγκαία πολιτειακή συνοχή με την οργάνωση επί μέρους συμφερόντων, που εξ ορισμού εισήγαν τα κόμματα.

Αργότερα η ίδρυση των σοσιαλιστικών και εργατικών κομμάτων, οι νεωτερισμοί που αυτά έφεραν αλλά και τα παθογενή γραφειοκρατικά χαρακτηριστικά που εμφάνισαν, οδήγησαν εμπνευσμένους διανοητές (Ostrogorski 1898 και Michels 1909) να αναρωτηθούν για τη συμβατότητα κομμάτων και δημοκρατίας.

Οι αμφιβολίες για το μέλλον των κομμάτων, παρά την εν τέλει θεσμική αναγνώριση και νομιμοποίησή τους στα περισσότερα μεταπολεμικά συντάγματα, συνεχίστηκαν με διαφορετικές κάθε φορά αφορμές. Η αντικειμενική υποβάθμιση των κοινοβουλίων, που προέκυψε ως παρενέργεια των πολιτικών και θεσμικών διευθετήσεων των μεταπολεμικών κοινωνικών συμβολαίων (τριμερείς, κορπορατισμός, «σοσιαλδημοκρατική συναίνεση»),

οι κοινωνικές και πολιτισμικές ανακατατάξεις που «στήριξαν» τις τάσεις πανσυλλεκτισμού και τον «μετασχηματισμό των ευρωπαϊκών κομματικών συστημάτων», απέτελεσαν το πλαίσιο για τη σχετική συζήτηση τη δεκαετία του 1960.

Τα τελευταία χρόνια τα φαινόμενα αποστασιοποίησης των πολιτών, η πολιτική παθητικότητα, ο κυνισμός και εν τέλει η κρίση εκπροσώπησης θέτουν υπό αμφισβήτηση ακόμη και τη λειτουργική χρησιμότητα των συλλογικών φορέων πολιτικής και κοινωνικής εκπροσώπησης. Κόμματα και άλλοι φορείς, αν και μέχρι σήμερα πνεύμονες του δημοκρατικού εκσυγχρονισμού των κοινωνιών μας δοκιμάζονται. Πολύπλευρες αμφισβητήσεις εμφανίζονται τόσο στην καθημερινή πολιτική πρακτική όσο και θεωρητικά.

Με δεδομένο τον κίνδυνο σχηματοποίησης θα διέκρινα δύο κυρίως αναλύσεις που στηρίζουν αυτή τη δυσόιση για τα κόμματα πρόβλεψη. Η πρώτη στηρίζεται στην εκτίμηση ότι τα κόμματα ολοκλήρωσαν τον κύκλο τους, αφού δεν μπορούν πλέον να είναι τόσο αποτελεσματικοί παράγοντες εκπροσώπησης όσο οι νέοι θεσμοί της «κοινωνίας των πολιτών» (κινήματα, μη κυβερνητικές οργανώσεις κ.ά.). Πέρα από τις προθέσεις των υποστηρικτών της, η άποψη αυτή φαίνεται να υιοθετεί τις ίδιες συντηρητικές επιφυλάξεις του 19ου αιώνα απέναντι στον θεσμό, αφού με πρόσχημα την κρίση του θέλει να απαλλάξει την πολιτική (;) και τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού από «τα κομματικά βαρίδια». Η δεύτερη θεωρεί ότι η κρίση του κομματικού φαινομένου είναι το αποτέλεσμα παράπλευρων αρνητικών εξελίξεων του πολιτικού συστήματος ή παραλήψεων των ιδίων των πολιτικών κομμάτων. Έτσι, αναζητά τη λύση επιβίωσής τους σε μια σειρά μεταρρυθμίσεις που αφορούν τόσο στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος όσο και στην οργανωτική δομή του ίδιου του θεσμού (βλ. λ.χ. τη συζήτηση για έλεγχο των ΜΜΕ, για διαφάνεια στη χρηματοδότηση ή την επαναφορά του αιτήματος εσωκομματικής δημοκρατίας). Πέρα από τις σημαντικές ίσως διαφορές τους, οι απόψεις αυτές συγκλίνουν στο ότι ο θεσμός-κόμμα βρίσκεται σε μια ανεπίστρεπτη πορεία παρακμής. Οι μάλλον ανεδαφικές προϋποθέσεις που θέτουν οι υποστηρικτές της δεύτερης από τις παραπάνω απόψεις δεν αναιρούν αυτό το συμπέρασμα.

Οι περί παρακμής αναλύσεις και μάλιστα όσες αναγγέλλουν είτε και ελπίζουν στο τέλος των κομμάτων δεν επιβεβαιώνονται. Πέρα από τα

πολλαπλά, πολυδιάστατα και πέρα από κάθε αμφισβήτηση σημάδια κρίσης που παρουσιάζουν, πολιτικά κόμματα και κομματικά συστήματα φαίνεται να επιβιώνουν. Μάλιστα θα λέγαμε ότι εξακολουθούν να αποτελούν τους κατ' εξοχήν παράγοντες πολιτειακής συγκρότησης και τους βασικούς θεσμούς σύνδεσης της κοινωνίας με την εξουσία. Αντίθετα, το γεγονός ότι ακόμη και οι πλέον επιθετικές αμφισβητήσεις των κομμάτων εκδηλώνονται με τη δημιουργία νέων κομματικών οργανισμών (αν και με αντικομματική ρητορεία) διαψεύδουν με τον πλέον γλαφυρό τρόπο τις Κασσάνδρες του είδους. Επί πλέον, στα πολιτικά κόμματα έχει ανατεθεί η κάλυψη του δημοκρατικού ελλείμματος και η εξασφάλιση ευρωπαϊκής συνείδησης στην ΕΕ (Άρθρο 191 της Συνθήκης). Η απορία λοιπόν είναι προφανής: Ποιος άραγε ο λόγος για την τόσο εξόφθαλμη πλάνη αυτών των αναλύσεων; Γιατί άραγε παραγνωρίζεται το γεγονός ότι, παρά τα σοβαρά προβλήματα νομιμοποίησης που αντιμετωπίζουν, τα κόμματα επιβιώνουν, παραμένοντας μάλιστα ο ακρογωνιαίος λίθος για τη συνοχή στο πολιτικό σύστημα;

Δύο είναι οι πιθανές εξηγήσεις για την αυτονόητη αντινομία τέτοιων απόψεων. Η πρώτη έχει να κάνει με πολιτικές κυρίως σκοπιμότητες. Επιγραμματικά: Τα φαινόμενα που «στηρίζουν» τις αναλύσεις αυτές παρουσιάζονται σαν το αποτέλεσμα της δυναμικής των πολιτικών, κοινωνικών και κυρίως πολιτισμικών εξελίξεων που επιτείνονται από τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης. Η τελευταία γίνεται συνήθως αντιληπτή σαν φυσικό φαινόμενο και ρητά ή σιωπηρά θεωρείται θετική, αφού φαίνεται να οδηγεί σχεδόν νομοτελειακά στον «εκσυγχρονισμό» του πολιτικού συστήματος. Εκσυγχρονισμό, όμως, που ταυτίζεται απλώς με τη διαχειριστική αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης και των μηχανισμών του κράτους και η οποία με τη σειρά της επιτυγχάνεται πιο απρόσκοπτα με την απουσία, παρά με την παρουσία, αντιπροσωπευτικών/συμμετοχικών θεσμών. Θεσμών που, τουλάχιστον εν δυνάμει, αν όχι εξ ορισμού, αμφισβητούν τις στρατηγικές της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Με αυτή την έννοια «το τέλος των κομμάτων» δεν τεκμηριώνεται με συγκεκριμένα πραγματικά δεδομένα, αλλά ουσιαστικά διαπιστώνεται ως ευκαία ή/και επιδίωξη πολιτική εξέλιξη.

Η δεύτερη έχει να κάνει με σοβαρά, κατά την άποψή μου, μεθοδολογικά ελλείμματα. Με άλλα λόγια η αποτυχία της επισήμανσης και κυρίως της